

LA BASE PREINDOEUROPEA PAL-

Ernest Querol

L'estudi dels orònims ens va fer plantejar si havíem d'incloure alguns topònims en el nostre article o no (Pastor i Querol, 1996, 1997). Un dubte semblant van tenir els toponimistes del primer quart de segle en enfrontar-se a orònims i a hidrònims que no podien explicar en cap de les llengües conegudes. Tanmateix es van adonar que hi havia mots semblants en un bon nombre de llengües, fins i tot molt allunyades, la qual cosa els va portar a proposar orígens comuns (*bases*) per a aquests noms de lloc. En altres articles hem tractat aquestes bases (Querol 1996a, 1996b) i en Querol (1997) hem presentat una breu història del seu estudi.

La noció de *base* va ésser precisada per Pierre Fouché en la seva comunicació al *Premier Congrès de Toponymie et d'Anthroponymie* del 1938. Així, podem dir que una *base* té tres lletres i està constituïda per una vocal situada entre dues consonants, la primera de les quals és generalment una oclusiva. El timbre de la vocal pot variar. Una de les bases que va estudiar va ésser *kar- / kal-. També aquest mateix autor va considerar que aquell estrat al qual anomenaven amb un terme tan poc precís com *preindoeuropeu* estava situat entre l'indoeuropeu i el semític i tenia un sistema lingüístic emparentat amb aquests dos grups de llengües.

En el present article ens centrarem en la base *pal-* perquè considerem que ens pot ajudar a entendre un bon feix dels nostres topònims. En els altres articles esmentats hem tractat la base *mor-* que proposem com a comuna a moltes paraules començades així; entre altres, Morella.

Podem considerar que la tradició de l'estudi de les bases preindoeuropees ja va començar el segle passat, però va ésser a partir dels anys vint de l'actual quan va prendre una nova embranzida. Recordem només el nom dels autors que s'hi van

dedicar: Kretschmer, Schuchardt, M. Jud, Æbischer, Vannérus, Edouard Bourcie. Tanmateix, van estar els italians els qui van donar un pas decisiu en aquesta qüestió reconstruint tot un conjunt de bases per a l'Europa sud-occidental: Ribezzo, Trombetti, Carlo Battisti, B. Terracini, Bertoldi, M.G. Alessio, etc.

Entre tots aquests autors, però, no s'hi compta cap dels nostres toponimistes. Tampoc no coneixem estudis de conjunt respecte a la nostra toponímia. Només com a últim recurs es dóna la possibilitat que el mot sigui preromà o preibèric. Tanmateix, els especialistes esmentats sí que consideren la nostra llengua en les seves anàlisis i ben sovint anem trobant referències en moltes de les bases que tracten. Així, per exemple: *turó, quer, torm, tartera, barranc, artiga, tossa i tossal, gavarra, coma, balma, clot, etc*¹.

Com a solució per a casos aïllats Joan Coromines recorre, quan li cal, a la llengua de la gent dels *Urnerfelder*², o siga, dels cementeris d'urnes: el sorotapte, de la qual diu que Pokorny i Schmoll, i també Menéndez Pidal, van aplegar relíquies ben nombroses. D'ell mateix assenyala que, ni que siga en una quantitat modesta, hi ha aportat força mots. Encara que aquesta sí que pertany a la família indoeuropea i és, possiblement, la primera que es parlà a la Península.

Una de les conclusions que en podem extreure és que el fet de considerar un mot tant en relació amb la seva àrea geogràfica com amb altres llengües diferents (fins i tot molt allunyades) ens proporciona una informació més contrastada i, per tant, ens pot donar una major seguretat tot i la llunyania temporal en què ens movem.

La base PAL-

L'origen de la nostra reflexió va ésser comprovar si la base *pal-* podia ésser la del poble de Palanques, de la comarca dels Ports de Morella. Fins ara aquest topònim ha estat interpretat refiant-nos del significat actual del mot comú. Només coneixem la interpretació que en dóna Moreu-Rey, que pensa que el significat de Palanques és el de 'passeres fetes de taulons entre les dues ribes

¹ Per a una explicació més detallada vegeu, entre altres, Billy (1986), Flutre (1957) i Boisson (1990).

² Van partir del Danubi mitjà cap a l'any 1200 a. de Crist i van penetrar a la Península pels Pirineus Orientals cap al segle IX abans de la nostra era.

d'un riu'.

De fet, el poble està situat a la vora esquerra del Bergantes i en una zona actualment ampla. Però fins a quin punt aquestes característiques han existit sempre i afavoreixen la col·locació de palanques? El que se solia fer era aprofitar un lloc estret per passar. Potser el tros del riu que ens ocupa fos així i hi hagués més d'una palanca. Podria ésser que aquest fet fos remarcable i pogués donar nom al poble. Pot ser que si fos ample, n'hi hagués prou amb passeres de pedra, ja que el riu és poc cabalós.

A més, ens podem preguntar quines raons tenim per a dubtar que aquesta potser no sigui la significació adequada. Justament una raó és la poca antiguitat de la paraula, perquè des de fa vuit anys sabem que hi ha pintures rupestres en el cingle de la vora del poble (als Ports). I, també, molt recentment, l'arqueòleg Joaquim Andrés (1996) hi ha trobat enterraments d'urnes. Així, és possible que un lloc habitat des de fa milers d'anys tingui un nom ben antic. I, de fet, **pal-* i el seu femení *pala-* coincideix amb altres paraules molt antigues i d'una zona molt àmplia que tenen el significat de 'cim rocallós'³. A més, és en una zona en la qual hi ha altres topònims antics com Balma i Morella.

Recordem que *mala*, 'muntanya' s'ha dissimulat durant molt de temps darrere del femení del llatí *malus*, 'dolent', *pala* darrere de *pala*, 'paleta', i quants d'altres...? Serà el nostre Palanques un que ho haja fet darrere de *palanques* amb el significat de 'passeres de fusta'?

En el cas de Palanques i en d'altres, l'arqueologia ens mostra que els territoris han estat habitats des d'èpoques més o menys llunyanes (paleolític, neolític, etc.), però el coneixement que tenim de les llengües que devien designar per primera vegada les muntanyes i els rius és mínim.

Les nombroses recerques dutes a terme des de la perspectiva de les bases han permès anar afinant les diferents etimologies proposades i s'han arribat a establir diferents tipus de bases per a camps semàntics semblants, i a afinar en el seu valor oronímic. Així, *cuccu* és una muntanya arrodonida, mentre que *pala*, com hem avançat, és un cim rocós. Els derivats de *cara* mantenen tots el sentit de pedra. Però els fets no són sempre tan simples i ens podem preguntar sovint si les especialitzacions dels significats no són tardanes i més o menys regionals. Serà

³ Si fos una paraula indoeuropea rarament hauria conservat la p.

el futur qui ens ho aclarirà quan les recerques siguin més completes, classificades per formes, per sentits i per regions. Com més investigacions es fan, més s'arriba a reduir els radicals a la unitat per les semblances en la forma i en el sentit. En efecte, és poc versemblant que haja coexistit un gran nombre d'arrels distintes, de forma veïna, per a designar, per exemple, la pedra.

Si ens centrem en el topònim Palanques, pel que fa a la toponímia francesa, sembla clara la relació amb aquesta base preindoeuropea *pal- assenyalada per Trombetti (*Saggio...*, 43) amb el significat de “*rocher, falaise*” roquissar, espadat. Vegem-ne els topònims i el sufix.

Els topònims que Albert Dauzat (1978) inclou en l'article *pal* són: *Col de Pal, Cime de Pal, Col del Pal, Col du Pal, Signal du Pal, Col de Pau*. Proposa que la base llatina *palus* ‘peu’ és possible per a alguns d'aquests noms. Observem que tots són orònims, que és la significació que proposem per al nostre Palanques. Per a la forma femenina *pala* aporta: *Tuc de la Pale, Mont. de Palle, Col de la Palle, La Pâle, Pale de Burat, Pale de Rase*. Per als derivats amb el sufix *-ea*: *Le Paglia Orba* i *Paglia* a Còrsega; *Col de la Paille, Paille*. Amb el sufix *-aceu* (augmentatiu): *Moulins Paillas, Col de Paillas*. També continuem trobant-nos amb orònims i en els exemples que segueixen continua passant el mateix.

A continuació, amb el sufix *-ANCA* (prellati) dóna: ***Palanche***. “H.-Alp. (comm. Barillonnette; *Palancha* 1492)”; *Mont. des Palanges* Amb el sufix *-aria*: *Mont. de Palaire, Palleyres, Pic des Parières*. Amb els sufixos següents, entre altres possibilitats, dóna *-aster*: *Le Palastre*; *-atiu* (?): *Palais*; *-ina*: *Parine*; *-ittu*: *Palet*; *-itta*: *Palette*, etc.

Respecte al sufix *-anca*, Flutre (1957: 58) assenyala que el prefix *-anca* de *calanca* possiblement és d'origen indoeuropeu, com el de *barranca* (‘barra d'un roquissar en pic’, ‘precipici’), **palanca* ‘precipici’ i **carranca*, amb el mateix significat⁴.

El diccionari etimològic francès diu “Le mot venant de l'Italie méridionale habitée en grande partie par des Osques, dont le parler répondait par *-ng-* au groupe *-nc-* du latin, la langue pop. de Rome a substitué *-anca* à la terminaison *-anga* qu'on entendait de la bouche des Méridionaux”.

⁴ Les paraules que trobem amb aquest mateix acabament en català, independentment de si és el sufix *-anca* o no són: *calanca, poalanca, palanca, salanca* i *blanca*..

Vegem si de l'anàlisi de l'àmbit de la nostra llengua podem confirmar o rebutjar aquest sentit de *pal(a)-* com a cim rocós o com a precipici. A continuació reportem els principals topònims que coneixem que tinguen aquest començament *pala-*. Els presentem com una primera aproximació que caldrà estudiar detingudament en cada cas. Hi marquem en negreta aquells sentits que podrien donar suport a la nostra hipòtesi.

PAL: poble de la parròquia de la Massana (Andorra) a **1551 m** alt escalonat de cara al migdia, a la vora del **riu Pal** (que naix a l'alt de la Capa i forma a Ercs, juntament al riu d'Arinsal, el riu d'Ercs).

PAL, coll del: depressió (2374m alt) de la línia de crestes que separa la vall del Ter (Setcases, Ripollès) i de la del Tec (Prats de Molló, Vallespir) entre **roca Colom** i el cim de Costabona.

PAL, el: **cim** culminant (423 m alt) de la península de Formentor, dins el municipi de Pollença (Mallorca).

PALÀ, raval del: raval del municipi de Vacarisses (Vallès Occidental) situat a l'antic camí de Terrassa a Monistrol de Montserrat, al sector occidental del terme, prop de l'antic mas de Palà i de l'Hostal de Palà. Modernament hom hi ha creat una urbanització.

PALADELLA: topònim antic. Poble que hi havia prop de **Montmany**.

PALAFOLLS: municipi del Maresme. L'antic castell de Palafolls s'aixeca enrunat al **cim** d'una petita serra paral·lela a la Tordera (158 m alt.). Al segle XI era esmentat amb el nom de *palatiolum*. Segregat del Montpalau.

PALAFRUGELL: municipi del Baix Empordà, situat a al costa, **accidentat** pels contraforts de les Gavarres i pel massís de Begur. La vila (87 m alt.) és a la plana. El seu nucli central correspon a l'emplaçament del castell medieval, que era voltat de muralles.

PALAGRET: veïnat del municipi de Celrà (Gironès), a llevant del poble, a l'esquerra de la riera de Palagret, que naix dins el mateix terme, als **contraforts** nord-occidentals de les Gavarres i afluïx al Ter per la dreta dins el terme de Bordils. AL DCVB apareix com Palegret.

PALALDÀ [o *Palaudà*]: poble del municipi de Banys d'Arles (Vallespir), situat a 211 m alt.

PALAMÓ, el [o *Vilafranesa*]: vila (72m alt.) del municipi d'Alacant. Dins del seu terme hi ha la caseria de les Lloletes.

PALAMÓS: municipi del Baix Empordà, situat a la costa, al sector de llevant de la badia de Palamós, que tanca el **promontori** del Pedró (punta del Molí). La vila (12m alt.) és formada al voltant del nucli antic, damunt el promontori del Pedró.

PALAMÓS: masia i antiga quadra del municipi de Freixenet de Segarra (Segarra), situat a la ribera de Cervera, al peu de la **serra** de Montlleó.

PALÀNCIA, el [*ant: riu de Sogorb o de Morvedre*]: riu del País Valencià, que naix al sistema Ibèric, als vessants orientals de la serra de Javalambre, al límit amb Aragó, dins el terme del Toro, al peu de la *penya* d'Escàbia. El seu nom actual li fou reintroduït pels humanistes i geògrafs a mitjan del segle XVI en identificar-lo amb el Pallantia dels romans sense, però, una certesa absoluta.

PALÀ NOU, el: Valls de Torroella (Bages). Colònia Valls, colònia industrial dels municipis de Sant Mateu de Bages i Navars (Bages), vora el Cardener, és coneguda també per Palà Nou i can Valls de Torroella.

PALAU: poble del municipi de Santa Llocaia (Alta Cerdanya), a **1237 m** alt. a l'esquerra del torrent de Lluç.

PALAU: veïnat i santuari (*Mare de Déu de Palau*) del municipi de Sant Llorenç de la Muga (Alt Empordà).

PALAU: santuari (*Mare de Déu de Palau*) i antiga pabordia del monestir de Ripoll (dita també *propositura d'Osona*) del municipi de Gurb de la Plana, de la parròquia de Granollers de la Plana, a la dreta del Gurri. El nom prové d'un antic palau comtal, documentat des del 897 que cedí a Ripoll el comte Sunyer el 943.

PALAU: Top. *Na Palaua*: **puig** del terme de Bunyola (Mall.)

En general, doncs, veiem que sí que es versemblant aquest significat de cim rocós, i veritablement és adequat per a designar l'emplaçament del poble que ens

ocupa.

Ara bé, ja que hem fonamentat la proposta per a una etimologia allunyada en el temps, podria ser que aquesta proximitat en la forma no ens permetés veure que l'evolució més correcta fos la que s'adequa més amb la seua significació: *cala* significa 'abric, habitació', és una variant originària de *cara* 'pedra'. És a dir, podem afinar més la nostra hipòtesi?

Des que s'han descobert les coves, aquesta segona possibilitat sembla que encara s'aproxima més a la descripció del primer poblament: 'una roca que serveix d'abric, d'habitació'. Tanmateix ens caldrà justificar aquesta evolució. Vegem abans què en sabem, d'aquesta segona possibilitat.

En un primer moment *cala* significa abric. La troballa la van fer alhora Æbischer i Dauzat. Æbischer havia agrupat un cert nombre de topònims alpins de la mateixa arrel i postulava un sentit primitiu de "pendent abrigat, arrecerat". Amb l'ajuda d'un despullament geogràfic més ampli Dauzat havia reconstituït el sentit d'habitació'. Ell partia d'un topònim antic d'Espanya, *Calagurris*, que es trobava sota les formes de *Calahorra* i *Lahorra*. Per la seua banda, Æbischer afegix a la família de *cala-Chalet*, que no deriva ni de *castellum* ni de *casa*.

El 1926 els dos autors van arribar a conclusions semblants. Dauzat afirmava que el sentit originari de *cala* és 'abric', Æbischer hi està d'acord a condició que s'entenga abric en un sentit molt general, tant siga natural com artificial. Per la seua banda, Dauzat considerava que la idea de 'pendent' s'havia hagut d'introduir posteriorment en un cert nombre de paraules alpines d'aquesta família, potser per la influència del verb *calare*, descendre, que el grec havia donat al llatí vulgar. Pel que fa a *Chalet*, el sentit primitiu és indubtablement 'abric de muntanya', que anirà eixamplant el seu significat Així, l'evolució semàntica del mot és, doncs:

abric > abric artificial > casa > ciutat.

Si ens preguntem a quina llengua pertany aquesta arrel, Dauzat en té la resposta. Al sud-oest de França és preibèrica, la seua màxima densitat en el sud-est li fa pensar que és precèltica i molt versemblantment lligur. Dos fets li permeten de suposar que aquesta arrel era ja molt antiga: l'evolució semàntica esmentada i que existisca a Còrsega. Pot ser que no sigui indoeuropea i que els italoceltes l'hagen manllevada a una llengua preexistent. En tot cas, considera que és una de

les més antigues del seu país.

La forma àrab *qala*, que significa fortalesa, pertany originàriament a l'àrab d'Àsia. En turc i en lituà també té el mateix significat. Per tant, l'extensió del sentit 'habitació-fortalesa' ha d'ésser molt antic, ja que es troba en una àrea de les més vastes trobades en toponímia.

Si ens tornem a preguntar si la idea de pendent és correcta, observarem que les aportacions del 1931 de Bertoldi semblaven reforçar aquesta hipòtesi. Ell relacionava el grup alpí dels *cala* (en particular dels *calanques*) amb el caucàsic *kal*, barranc, *kalannu*, *kalava*, gran cavitat terrestre. Dauzat, després d'haver considerat aquesta aportació i d'examinar una altra documentació conclou, juntament amb Alessio i Fouchée, que **cala* és el mateix mot que *cara*, pedra, per les raons que segueixen:

-*clappa- *crappa que designa el roquissar o els munts de pedres caigudes. D'aquí ve el nostre *clapissa*, com el francès *clapier*, el cors *chiappa*, etc.

-la *calanco* provençal (i més encara, si cap, la *calanca* corsa) s'expliquen millor per la idea de 'roquissar' que per la idea de pendent. A les cales de Cassis, per exemple, el pendent es troba sovint darrere de la *cala* i no en forma part. A Còrsega, les cèlebres *calanques* de Piana constitueixen un formidable caos de roques, on no hi ha ni badia.

La idea d' 'abric' pot relacionar-se molt bé amb el concepte de pedra, suposant un sentit anterior d'abric en pedra. Aquesta significació primitiva s'ha conservat en els derivats cristal·litzats antigament que s'estenen des del Mediterrani occidental fins al Caucas. Aquest fet porta Dauzat a pensar que aquesta presència caucàsica és una prova que l'indoeuropeu, versemblantment, l'havia manllevat al *mediterrani*.

Segons Coromines (1980, II, 403) *cala* significa 'entrada de mar', i és una paraula comuna amb la llengua d'oc, l'italià i el castellà, d'origen segurament preromà, d'una llengua anterior al cèltic i a l'iber.

L'occità i català *calanca* 'caleta', atès el seu sufix preromà, no fa pensar en un origen àrabic. *Cala*, a Provença, designa també un 'lloc a redós del vent' o un 'vessant assolellat'; hi ha un verb occità *acalà* que significa 'abrigar', 'assolellar', 'apaivagar', i el mot està molt difós en la toponímia alpina.

Cala figura en prou noms de lloc de l'interior d'Espanya, de Còrsega i d'altres països mediterranis, incloent-hi el sard *cala*, *calanca*, «tana» (= refugi), «fessura di roccia» (=fissura de roca). El significat primitiu degué ser 'lloc abrigat', d'on per una banda 'rada', i per l'altra 'cabana' o 'cova', com en sard.

Respecte a la forma *calanca*, i continuant amb la pàgina següent del Coromines, hi llegim: “Se sent també en la costa de l'Empordà: el Portitxol és una *calanca* en el fons del golf de Roses, 1 quilòmetre a l'O. de l'Escala, amb roques i platja, 300 metres d'ample a l'entrada i 200 m, terra endintre, hi desaigua el gran rec del Molí (1958); el Cap Negret d'Eivissa és un paratge «ple de *calanques*»; Cova i *Calanca dets Aubardans* a la costa de Capdepera (Mascaró, 22F9), Rafaubetx és una *calanca* a la vora el Port d'Andratx; *Sa Panxa de Sa Madona* no lluny d'allí me l'expliquen com «un penyal en una *calanca*» (ben poca cosa o gens d'entrada en un sector de costa llisa); a la costa rossellonesa ho canvien en *carranca* (Cotlliure, 1959). [nota: Una *carranca* és una «caleta» a Banyuls i a Cotlliure, on hi ha el lloc dit La Carranca, a la Molada, darrere el fort. Però també terra endins: Les carranques, penyataguer damunt la Roca Vella, en el terme de la Roca d'Albera (1960)]”

A la costa provençal es tracta sovint del mateix sentit que en català, però en provençal modern *calanc* té el sentit de 'roquissar'.

Palanques pot tenir, doncs, relació amb el sentit assenyalat per Coromines fora de l'àmbit marítim. Vista, doncs, de manera prou detinguda aquesta possibilitat, tant si ve d'aquesta (*cala-*) com de *pala-* la diferència no és excessiva i en ambdós casos significa 'pedra'.

És clar que si es vol proposar el seu origen en *cala-* caldrà justificar la dissimilació del so [k] repetit en la primera i darrera síl·labes; és a dir, el pas de *k* a *p*. Si bé no és dels canvis més habituals, tanmateix el trobem en casos com els que segueixen:

Palcanical (dial.) card panical (Freginals) ETIM.: deformació de card panical, com ho és també la forma tortosina *carpanical*.

Palcigar v. tr. Calcigar, trepitjar

Palcigues f. pl. Calcides (Beseit, Tortosa, Xerta)⁵

Coromines (1970: II, 71) el justifica en algun cas, com ara parlant de CALLADRONS “I d’ací es pot haver extret el singular secundari *La Paladró*, partida de Casserres del Castell”

Si considerem les característiques físiques del paisatge, el que tenim segur és que el poble està situat en un turó, que té un roquissar al costat i que en aquest cingle hi ha hagut un poblament antic; per tant, que el topònim siga antic és ben probable. La qüestió és si s’ha mantingut fins als nostres dies o se n’ha adoptat un altre, encara que una de les raons per a no veure significacions antigues és que en l’actualitat trobem sentit als noms antics.

Fins i tot es podria donar el cas que tant l’opció per un topònim antic (una de les dues possibilitats) i la moderna (un significat transparent) fossen versemblants: efectivament, hi podria haver hagut palanques. Ara bé, aquest fet no exclouria que en una altra època l’origen de la denominació hagués estat diferent i que, per tant, una de les hipòtesis que proposen un origen antic fos la plausible. Només caldria que a aquest lloc se li hagués mantingut la denominació; de fet, els turons en solen tenir, de nom.

Al capdavant, doncs, per les raons físiques i d’hàbitat exposades, ens decantem per la hipòtesi d’un nom antic (preindoeuropeu, ben documentat en una àrea geogràfica ben àmplia i coincident amb el que ens ha pervingut) l’origen del qual, per la coincidència amb un de modern, ha passat desapercbut. El significat d’aquest nom està relacionat amb pedra i precipici. La proposta està fonamentada tant en l’etimologia com en les característiques físiques del lloc, i si l’esmentat canvi de k a p fos possible, fins i tot s’adequaria a l’hàbitat del lloc (abric, habitació).

Encara podem recórrer a topònims més llunyans. Boisson (1990) aporta dades extretes d’investigadors russos, bàsicament de *Illic~Svityc~ i de Blaz~ek. La base **/P’/ AL +vocal i *PAL- +vocal⁶ la situa dins de l’epígraf de “Dent”, i

⁵ Encara que cap d’aquestes és una modificació en la mateixa posició que nosaltres busquem.

⁶ Considera que pertanyen al protonostràtic i al nostràtic, respectivament. Les dues barres / / envolten una construcció que sembla ésser la millor, però no l’única possible.